

Йежи Русек

ДРЕБНИ ПРИНОСИ КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

1. БЪЛГ. МАЙКА

Съвременното българско *майка* е слабо засвидетелствувано в паметниците. Дълго време се смяташе, че то се е появило в българския език едва през новобългарския период. С. Б. Бернщейн пише: "В книжовния български език то се явява едва в новобългарския период, т. е. в края на XVI век", а във Влахобългарските грамоти "тази дума се среща вече през XV век". Авторът дава пример от грамота на Радул IV (1496 — 1508) ¹.

К. Мирчев, който е посветил на историята на интересуващото ни название отделна статия², върна тази хронология с два века назад. Заслужилият историк на българския език открива формата *майка* в Добрейшовото евангелие (XIII в.). Това название се явява не в самия евангелски текст, а в приписка. Измореният преписвач на евангелието поп Добрейшо въздъхва към своята природна майка, обръщайки се към нея с думите: **УХЪ ДО КОЛИ...ТЕТРАДЪ...МАНКО МОЯ; СВАСТИ СА ГРЪШНИЧЕ ДАТЕ... НЕ ПОАДЖЪТЪ** (л. 30).

Добрейшовото евангелие, както е известно, беше издадено от Б. Цонев, но тази приписка за учудване е била пропусната от издателя.

В народноразговорния български език формата *майка* не е била нещо изключително, в което ни убеждава незабелязаната от историка на българския език приписка в среднобългарския апракос, съхраняван някога в Народната библиотека в Белград под номер 31 (302)³.

Това интересно евангелие, писано по време на цар Александър (1331 — 1371), както показва приписката на л. 58⁶ (**азъ рабъ ежи стъгы врачъ писа въ дни цра александра**), съдържа четири приписки. В една от тях (л. 117^a) писачът е употребил формата *майка*. Ето и самата приписка: **УХ, МАНКО МОЯ, ЩО ПАТНУХЪ СЪ ЗЛЕМЪ ЧРЪНИЛОМЪ, ДА НЕ КАРАНТЕ**. Като се оплаква, че много е страдал, писачът употребява народното **патнати**, а не книжното **страдаати**. Местоимението **что** е записано съгласно с изговора му **що**. Писачът се оплаква от лошото мастило, като използва конструкция **с + творителен надеж** — формата **злемъ** е преобразувана по местоимението **тъ** (**злѣмъ**). Обикновено в такива случаи е бил

употребяван глаголет **КАЛТИ** (НЕ КЛЪНЪТЕ). Тук обаче е използван глаголет **КАРАТИ** (НЕ КАРАНТЕ), незасвидетелствуван в Пражкия старобългарски речник, но идентичен с българското диалектно *карам* 'мъмря, хокам, псувам, ругая' (БЕР 2, 236). Що се отнася до произхода му, то е еднакво с *коря*, в друга отгласна степен. Според Трубачов *карати* е имперфективно от * *когѣ* (Этимологический словарь славянских языков, вып. 9, М., 1983, с. 153). Частицата *да* (ДА НЕ КАРАНТЕ) тук е съчинителен съюз със значение 'и'. Тази употреба е характерна за някои български говори ⁴.

Интересна е приписката на л. 93^a. Писачът моли Бога да прости на тази, която е съшила скъсания пергаментен лист: **БЪ ДАА ПРОСТИ, ЕЖЕ МИ ЗАКРЪПИ**. Винителната форма на личното местоимение **ѣ** се явява в облика *a* (с изчезване на *j*). Относителното местоимение **ѣаже** е употребено в несклоняемата форма **ЕЖЕ**. Формата за 3л. ед. ч. сег. вр. е без крайно **-т**: **БЪ ДАА ПРОСТИ**. Лексема **ЗАКРЪПИТИ**, както и **КРЪПИТИ**, не е отбелязана нито у Миклошич, нито у Срезневски, нито в Пражкия старобългарски речник. А тя представлява обикновеното днес българско *кърпя*.

Не е съвсем ясна важната приписка на л. 154^b: **О ГИ СПСИ, О ГИ НАПРАВИ И ПОСПЕШИ РАБА БИ АСНАВА МР.** (?). Тя съдържа сведения за писача на паметника. Обаче името на божия раб е написано с тайнопис. Не е ясен и смисълът на приписката на л. 58^b: **АЗЪ РАБЪЪ БЖИ СТЪЪ ВРАЧЪ ПИСА ВЪ ДНИ ЦРА АЛЕЪАНДРА**. Ако приемем, че **СТЪЪ ВРАЧЪ** е название на църква в чест на св. св. Козма и Дамян (срв. **ПИШАХЪ СЪ СТЪИХЪ ВРАЧЕН** в приписка към Битолски триод от XII в.), трябва да очакваме формата **ПИСАХЪ**. Липсата на **х** свидетелствува, че в говора на писача тази фонема е започнала да изчезва.

Ръкописът, от който е посочената приписка с формата *майка*, е бил унищожен по време на бомбардировките на Белград на 6 април 1941 г. Той би представлявал важен източник за историята на българския език. Освен приписките в своя опис Л. Стоянович дава фрагмент от Йоан I, 35 — 42. От тази кратка извадка личи, че в езика на писача са били смесвани **ѣ** с **а**, **а** с **ѣ**, **ѣ** с **и**. Срв. **ХОДЕЩА, УЧИТАЛЮ, ЖИВЕША, МАСНЮ, ПО ИСОУСА, ВЪДАСТА, КЪ ИСЪЪ, ТИ ЛИ КСИ, ТИ НАРЕЧЕШИ СА КИФА**.

Анализираните тук приписки предлагат ценни сведения за историята на българския език.

В статията не се занимаваме с произхода на названието *майка*. Да припомним, че има два опита за обяснение на тази форма: а) като резултат от фонетичен развой от *матъка* с антиципация на мекостта (*матъка* > *майка*), б) като резултат от прибавяне на деминутивен формант **-ка** към умалителното *мая*.

Второто обяснение има повече привърженици.

Върху произхода на *майка* се е спирал най-напред П. Будмани: "Nije dosta jasno kako postaje (*majka*) od *mati*: naj lašnie je pomisliti da je postalo kao deminutiv od ipokoristika I. *maja*, ali kao da *maja* nije starije od *majka*; može biti da se načinilo od praslavenskoga deminutiva *matka*, isporodi rus. *matka*, češ. i polj. *matka*, te se promijenilo **-t-** na **-j-** kao tepajuci diječijem glasom ⁵.

Двойното обяснение приема също П. Скок в Етимологическия си речник: *майка* е възникнало “s promjenom $t \geq j$ kao u *Captajka* od *Captat*, ili unakrštenjem sa hipokoristikom *maja*”⁶.

Ив. Попович в публикуваната през 1959 г. статия “Бълг. *майка*, сърбохърв. *мајка*”⁷, като взема под внимание ареала на формата *майка* (български, сръбски шокавски диалекти, чакавски хърватски диалекти, румънски и словашки)⁸, е склонен да приеме, че *майка* е дериват от *маја* (деминутивум ‘matercula, mama’).

Починалият рано сръбски лингвист е размишлявал къде се е намирал центърът на ирадиацията — на българска или на сръбска територия? Според него “все пак по-вероятно е, че подтикът е дошъл от изток, тъй като в източните сърбохърватски области се разпространява по-последователно, отколкото в западните. Струва ни се, че в този случай българите са дали импулс на сърбите (?). Но за окончателното разрешение на този важен лексикален въпрос е нужно южнославянската лингвистична география да бъде още по-развита, отколкото е днес, защото няма съмнение, че в миналото е имало проникване на лексически елементи както от български в сърбохърватски, така и от сърбохърватски в български език” (с. 65).

Дали обаче трябва да прибягваме до този тип обяснения? Ареалът на лексемата *майка* не позволява да се приема български или сръбски център за разпространение на тази нова форма.

БЕЛЕЖКИ

¹ С. Б. Бернштейн. Разыскания в области болгарской исторической диалектологии. М. — Л., 1948, с. 274.

² К. Мирчев. От *мати* до *майка*. — Български език, VII, 1957, N 3, с. 262 — 265.

³ Паметникът е съдържал 157 листа — без началото и края — написани на пергамент. Той е бил набавен от Скопие. Вж. Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукписи и старе штампане књиге. Саставио Љуб. Стојановић. У Београду 1903. Фототипно издание от 1982 г., с. 10 — 11.

⁴ З. Генадиева-Мутафчиева. Съчинителен съюз *да* в българските диалекти. — В: В памет на професор доктор Стойко Стойков. Езиковедски изследвания, С., 1974, с. 249 — 254.

⁵ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio VI. Levenički — Moračice. U Zagrebu 1904 — 1910. Obradili P. Budmani (Lekenički — Maslinski), T. Maretić (Maslo — Moračice).

⁶ P. Skok. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. II. K — *poni*, Zagreb 1972, с. 389. И според Ив. Харалампиев “по-вероятно е *майка* да е умалителна форма, образувана посредством наставка *-ка* от съществителното *мая* ‘майка’. Формата *мая* е отбелязана в речника на Н. Геров.” (Ив. Харалампиев. История на българския език. Увод, фонетика и морфология. Велико Търново, 1989, с. 128.).

⁷ Български език, IX, 1959, с. 62 — 65.

⁸ Ще прибавя, че форма *majka* е познавал и словенският език, вж. **Slovar slovenskega knjižnega jezika**, II, Ljubljana, 1975, с. 670, където тя е определена като архаична. Формата *majka* е засвидетелствувана през XVIII в. у **Pohlin** и **Gutsmann**, вж. **Fr. Bezljaj**, **Etimološki slovar slovenskega jezika**, II, K — O. Ljubljana, 1982, с. 171.